

(Eds.), *The narrative study of lives* (Vol. 1, pp. 59-91). Newbury Park, CA: Sage.

Stake, R. (2005). Qualitative case studies. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *The Sage handbook of qualitative research* (pp. 443-466). Thousand Oaks, Ca: Sage.

חמי בן נון (עורך). (2010). התבנות - הילד המבוגר ותרבות מתחדשת, מעולמות היצירה של תלמידיו וחבריו של משה כספי. הוד השרון: מכללת שערי משפט.

עדנה ענבר

שני כרכיו עבי הכרס של הספר התבנות - הילד המבוגר ותרבות מתחדשת, מעולמות היצירה של תלמידיו וחבריו של משה כספי הם בבחינת "חלון הצצה" לתפיסת ההתבנות שהגה ופיתח פרופ' משה כספי, מבית הספר לחינוך של האוניברסיטה העברית, לאורך תקופה של כארבעים שנה. אפשר לתמוה כיצד קרה שתפיסת ההתבנות, שמאות מתלמידיו של פרופ' כספי נחשפו אליה לאורך השנים, לא קנתה לה עדיין אחיזה בשיח החינוכי: האם משום מורכבותה של התפיסה? האם משום היותה תפיסה חינוכית דינמית ההולכת ונבנית, הולכת ומתרחבת? ואולי משום שבבסיסה זו תפיסה רבת-ממדים, שאורגת רעיונות בעלי אופי פסיכולוגי-פילוסופי-סוציולוגי-אנתרופולוגי עם תורות מתחום הפיזיקה, עם עקרונות מתחום הבריאות, עם מוטיבציות אמנותיות מסוגים שונים, עם חשיבה יצירתית ואורח חיים יוצרני, עם עולם ומלואו?

הספר, בעריכתו המוקפדת של **ד"ר חמי בן נון**, מרים תרומה רבת-חשיבות להעלאתה של תפיסת ההתבנות למודעותם של כל המתעניינים בחינוך - ולמי מאתנו אין עניין בחינוך? הכרך הראשון כולל סקירה נרחבת של העורך על תפיסת ההתבנות. הסקירה מכניסה את הקוראים לעולם המושגים והמונחים שיצר כספי, שניתן להגדירו כ"כלי חשיבה לאדם המתבנה". מתוך דאגה כנה ועמוקה לגורלם ולעתידם של התלמידים במערכת החינוך, כספי איננו חושך את שבטו מן המתרחש בתוכה. בביקורתו הוא מצטרף לאין ספור חוקרים והוגים, אשר מבקרים את הממסד החינוכי כמי ש"מייצר" בוגרים חד-ממדיים, כבויים, חסרי מוטיבציה וחסרי מעוף. אולם לצד הביקורת הוא מספק לנו רשת ענפה של חצים וכיווני דרך, חלקם סלוליים וברורים, חלקם עמומים, חלקם מאתגרים, ואנו - הלומדים-מלמדים - מוזמנים לשוטט ביניהם ולחפש את

הדרכים הנכונות עבור כל אחד ואחת מאתנו (ראו לדוגמה את המשחק-מפה "בחר דרכך", בספרו של כספי גישות המעבר להתחנכות יוצרת |מה"י|).

לאורך השנים יצר פרופ' כספי עשרות מודלים (ועוד ידו נטויה), שיש בהם כדי להסביר ולהבהיר, ובו בזמן לאתגר את חשיבתנו, את שאלת השאלות – מהו תהליך חינוכי? לדעת כספי, חינוך במיטבו הוא תהליך של התבנות. הוא איננו מסתפק ב"הבניית הידע", כפי שמתפרשת פעמים רבות הגישה הקונסטרוקטיביסטית, ושמתוכה עולה שהידע, האקדמי בעיקר, נבנה אצל הלומד בתהליך משולב של "ידע חיצוני" עם "ידע פנימי" (במקום המונח "מילוי המוח" – "brain stuffing", מציעה הגישה את המונח "בניית השכל" – "mind building"). כספי מדבר על פעולה רקורסיבית, דו-כיוונית, שלפיה תהליך הבנייה של האדם על כל ממדיו (לא רק בממד האקדמי) יוצא מתוכו וחוזר אליו, ועל כן הוא לא רק בונה, או נבנה, אלא – מתבנה. יתר על כן, תהליך ההתבנות נוצר הן מתוך ההתבוננות, התבונה, ההכנה והתוכנה של האדם את עצמו ביחס לעולם הגשמי והרוחני שלו (מהשורש ב.י.ן), והן מתוך המוטיבציה שלו ליצור את ה"לכנים" כדי לבנות את עולמו (מהשורש ב.ג.ה). מכאן שתפקידה של מערכת החינוך היא לספק ללומדים בה הזדמנויות להתבנות ולתמוך בתהליכים אלה. הכרה בגיוון ובשונות שבין הלומדים היא תנאי הכרחי ליצירת תהליכי התבנות, וזאת בניגוד מוחלט למגמות הסטנדרטיזציה ו"מחיקת" האישיות הייחודית, שמוכילות לתחושות ניכור ומיאוס של תלמידים (במקרה ה"טוב") או לקונפורמיזם המשתק כל יוזמה וביקורת (במקרה הגרוע).

הספר, על שני כרכיו, הנו אוסף חלקי של התנסויות אישיות במקצת, המאירות חלקים מתפיסת ההתבנות. הכתיבה לאורך הספר אישית מאוד, לעתים אידיוסינקרטית, אך היופי שבה הוא במגוון הסוגות של הכתיבה, בריבוי האסוציאציות והדימויים, בדוגמאות יישומיות של מודלים, בניסיונות לפרש מונחים ומושגים מובילים בתפיסת ההתבנות, בהשתמעויות ספציפיות למעשה החינוכי ועוד.

בין המושגים המרכזיים בתפיסת ההתבנות נמצא את המושג **כת"א** (כישורים, תכונות, אופני פעולה), בעיקר בהתייחס להתמודדות עם נטיות קוטביות בחיינו, קטבים שמשקפים במידה רבה את הפער שבין מצבים שהם טבעיים בעבור הילד לכין מצבים נרכשים המוטבעים בהתנהגויות המבוגרים. דוגמה לכך היא הצטיינות הילדים בעולם הדמיון, בעוד המבוגרים אמונים על תחום הביקורת. החיים בממד הדמיון הם דבר נפלא, יצירתי ומנחם, משוחרר מאילווצים. הדמיון שייך ל"מרכיבים הרכים" של חיינו; לעומת זאת החיים בממד הביקורת הכרחיים להתמודדות ריאליסטית עם אילווצי החיים, הביקורת היא בין "המרכיבים הקשיחים" של חיינו. בתהליך ההתבנות אנו רוכשים בהדרגה, תוך התנסות מכוונת או מזדמנת ומתוך מודעות מתפתחת, כישורים, תכונות ואופני פעולה (כת"א), שתתקיים בהם מזיגה של שני המרכיבים הללו – **דמיון מבוקר**.

הנה קומץ דוגמאות נוספות לאוקסימורונים המשקפים את תפיסת ההתבנות: **אמונה ספקנית** (בניגוד לאמונה עיוורת מחד גיסא ולספקנות מתמדת מאידך גיסא); **העזה אחראית** (בניגוד להעזה הרפתקנית ומסוכנת מול אחריות יתר משתקת); **שיפור משמר** (שיפור מתמיד, שלא מאפשר יציבות וקביעות, לעומת שימור שגורם ל"קפיאה על שמרים").¹

דוגמה מפורטת לתהליך התבנות, שבמרכזו התבוננות בעוצמות עדינות, לצד **העזה אחראית**, **אמונה ספקנית ומעורבות מאוזנת**, נמצא בחלק ב' של הספר, במאמרה של **דנה הלוי**, "מילים וצלילים" (עמ' 213-219). **אסתי אלכוביץ-שדיאור** מנתחת את יצירתו המוזיקלית של המלחין קלאודיו מונטוורדי (1567-1643) באמצעות האוקסימורון **שיפור משמר** (חלק ב', עמ' 84-102), ומוסיפה מחשבות על כך גם בהתייחסותה לחינוך בחברה החרדית וביחסו של הרב סולובייצ'יק לשיפור תוך שימור בעולם האורתודוקסי, בעיקר בנוגע לשילוב בין אמונה למדע (עמ' 102-107). בספר מוצג מספר רב של מודלים המלווים באיורים משל **שלום קוולר** וביצירות אמנות שונות, שמספקים כר נרחב לאנשי חינוך בתכנון ובהפעלה של אירועי התבנות. דוגמה לכך היא המודל הנקרא **כל-עתר** המשקף את תפיסת עולמו של פרופ' כספי, שלפיה הלימוד הוא תהליך התבנותי שמתרחש בכל עת ובכל אתר. בעיניי, כמי שמנסה לאורך שנות עבודתי החינוכית לאפשר לתלמידיי להכיר את תפיסת ההתבנות ולחוות אותה בממדים שונים של חייהם, המודל כל-עתר הוא שער כניסה פתוח ומזמין להיכרות התחלתית עם ההתבנות, ומכאן והלאה - ואידך זיל [ללא] גמור.²

הכותבים משתפים את הקוראים בחוויות ובמחשבות שהשפיעו על דפוסי הכת"א שלהם בתחומי עיסוקיהם - בחינוך ובהכשרת מורים, בכתיבה עיתונאית או ספרותית, בתחומי התרפיה, באמנויות, בחקר הגאוגרפיה של ארץ ישראל, בפזיקה ובמדעי המחשב, בתפקידים ציבוריים, בייעוץ מנהלי וארגוני ועוד. מגוון הדוגמאות בספר לאופנים השונים שבהם השפיעה תפיסת ההתבנות על הכותבים ושלה הפרשנויות הנובעות מעיסוקיהם המקצועיים או מתחביביהם, אינם אלא "אפס קצהו" של הפוטנציאל ההגותי והיישומי הטמון בתפיסת ההתבנות. יש לקוות, שהקריאה בספר תזמן לקוראים לחוות בעצמם תהליכי התבנות באמצעות האסוציאציות, המחשבות, הרעיונות, השאלות, התהיות והביקורת שמעוגנים בכל קריאה של טקסט שהוא בעל משמעות לקוראיו.

1 ההתייחסות לאוקסימורונים מפורטת בחלק ניכר מדפי הספר. ראו, לדוגמה, בחלק א' של הספר את מאמריהם של **קובי גיסין**, "האוקסימורונים בתורת ה'התבנות' של כספי" (עמ' 212-214); **עמליה יכין**, "הוויון - יצירה וחוויה: עכשיו, בעבר ולעתיד" (עמ' 269-270); **דרור קאופמן**, "על התבנות, טיפול באמנות ונגותרפיה" (עמ' 332).

2 דוגמה אחת מיני רבות לשימוש במודל ראו בחלק א', עמ' 320-326.